

IRODALOM.

Válasz Imre Sándor birálatára.

Imre Sándor az Erdélyi Múzeum 299—314 lapjain részletes bírálót írt A népoktatás története Magyarországon 1540-ig című munkámról. Birálatának főbb pontjaira az igazság érdekében következőleg válaszolok.

1. Imre Sándor érthetetlennek tartja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a pályakérdés határkövéül az 1540-ik évet tűzte ki, mert nézete szerint 1540 sem a művelődéstörténetben, sem a nevelés történetében nem jelent forduló pontot.

Ezen felfogással szemben megjegyzem, hogy az 1540-ik évnek, mint határpontnak, a magyar nemzet történetében — éppen magyar szempontból — van jogosultsága; mert a nemzeti királyság ezen évvel ér véget s ezzel a magyar nemzet története forduló pontra jutott. 1541-ben a török hódoltság megkezdődik, Magyarország három darabra törik és az önálló erdélyi fejedelemség megalakul.

2. Helyteleníti Imre Sándor, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az elemi vagy népoktatás s nem a közoktatás történetének megírását tűzte ki pályatételül. (Erdélyi Múzeum 299—301. l.)

Kétségtelen, hogy ilyen pályakérdésre: *Adassék elő a közoktatás története Magyarországon 1541-ig*, olyan mű lehetne a felelet, mely a magyar nemzet egész közoktatásügyét, tehát a falusi és városi iskolák s az udvari és magánoktatás történetén kívül még a székesegyházi és kolostori iskolák, sőt még az egyetemek történetét is felöleli. Ilyen munkában a nemzet szellemi életének alakulása és fejlődése minden vonatkozásában feltárulna. De szakembernek nem szabad felednie, hogy ez a feladat legalább tíz esztendő munkát követelne. S mivel a Magyar Tudományos Akadémiának megvan a maga ügyrendje, mely a pályázati időt néhány évben állapítja meg, helyesen jár el a Magyar Tudományos Akadémia, midőn a kítűzendő tételeket az időhöz viszonyítva szabja meg s így módot nyújt az egyes kérdések megfajtására.

S a jelen esetben sem gáncsolható a Magyar Tudományos Akadémia azért, mert ezt a pályakérdést tűzte ki: *Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Mert ha már nem az egész közoktatás köréről van szó, akkor van jogosultsága azon felfogásnak, mely az elsősorban világiak nevelésével foglalkozó, vagyis a falusi és városi iskolák történetét a székesegyházi és kolostori iskolákétól elkülönítve tekinti. Hiszen a falusi és városi iskolának megvolt a maga külön élete, czélja és működése; tehát a története is vizsgálható külön.

Éppen ezért fogtam fel én is a pályakérdést úgy, hogy tulajdonképpen a falusi és városi iskolák történetének megírása a feladatom. Kiegészítésül fölvettem művembe még az udvari és magánoktatást is, mely vilá-

giakra nézve az iskola munkájának helyettesítésére szolgált. Említettem munkámban (21—22. l.), hogy világiak a kolostori és székesegyházi (káptalani) iskolákba is jártak; de ezek elsősorban mégis papi iskolák voltak, vagyis leginkább papok kiművelésére szolgáltak. S éppen ezért kapcsoltam ki művem keretéből a székesegyházi (káptalani) és kolostori iskolákat. A dolog természetéből következőleg tudtam ugyan és már tíz évvel ezelőtt megírtam, hogy elemi oktatás ezen iskolákban is volt, de azért inkább mellőztem kezdő fokon végbemenő munkálkodásuk ismertetését, mintsem hogy térdben vágjam el őket vagy pedig az elemi oktatás fogalmi körébe éppenséggel be nem illeszthető — mert felsőbbrendű — tevékenységüket is tárgyaljam.

3. Imre Sándor szerint *nálunk is jó ideig, körülbelül éppen az itt tárgyalt korszak végéig, oly szoros egységben van a művelődés és nevelés története, hogy egészen egynek is vehető.* (Erdélyi Múzeum 302. l.)

Én ezen felfogásban éppenséggel nem osztozom. Bármily sokat tartak is az iskoláról és ennek művelő hatásáról, mégis távol áll tőlem, hogy a magyar nemzet művelődéstörténetét a közoktatás történetébe szorítsam bele; hiszen ezen kívül még oly sok és annyi nemes szálból szövődik nemzetünk művelődése, hogy ennek és a közoktatásnak azonosítására gondolni nem is lehet. Éppen ezért a kitűzött pályakérdés után, mely csak az elemi vagy népoktatás történetét követeli, nem is szabad olyan művet követelni, mely a magyar nemzet egész művelődésének történetét felölelje.

4. Imre Sándor úgy véli, hogy „egész történeti irányú irodalmunkra üdvös és jelentős esemény lett volna, ha a művelődéstörténet katedrájából, kimondja Békefi, hogy történetet írni nem lehet mindaddig, a míg az adatok tisztán előttünk nincsenek, ez a pályakérdés tehát megfejthetetlen, mert ama kor oktatásáról nincsen kimerítő és hiteles oklevéltárunk“ (Erd. Múz. 303. l.)

Ez a várakozás kissé különösen hangzik annak részéről, a ki pár sorral alább így ír: . . . „az okmánytárral a szerző csakugyan nagy szolgálatot tett. Lehetővé tette ugyanis, hogy magát az itt egybegyűjtött anyagot valaki majd feldolgozza, a magyar neveléstörténet eddigi — kicsiny — irodalmával egybevesse s kritikai módon megírva ama kor magyar népoktatásának történetét, elkészítse ezzel a neveléstörténet egyik fejezetét“ (Erd. Múz. 305—306. l.)

Ime! tehát az általam kikutatott és egybegyűjtött anyag alapján meg lehet írni a magyar neveléstörténet egyik fejezetét, — éppen azt, a miről a pályakérdés szól; s tőlem mégis annak kijelentését várja, hogy a pályakérdés megfejthetetlen.

De mond Imre Sándor ennél még különösebbet is. „Ha már most a köznevelésről szól a pályakérdés, e kitégult körben az eredmény világos és értékes műveltségtörténeti tanulmány lehetett volna még újabb levéltári adatok nélkül is, pusztán az eddigi anyag felhasználásával“ (Erd. Múz. 302. l.)

Itt meg már azt halljuk, hogy ha a kérdést a köznevelés szempontjából fogjuk fel, akkor újabb levéltári kutatás nélkül is sikeresen meg lehetett volna fejteni. Ugy látszik, ilyen formán gondolkozott az is, aki velem együtt pályázott, mert a bírálati jelentés szerint az illető így nyilatkozott: . . . „itt forrástanulmányokról szó sem lehet“¹; s éppen ezért ezek

¹ Akadémiai Értesítő 1905. évi. 564. l.

hijával akarta megoldani a feladatot. De ha már ilyen kijelentés megokolatlannak és elfogadhatatlannak bizonyult a pályázat alkalmával, mennyivel érthetlenebb az, hogy Imre Sándor most, midőn művem már a kezei között van és látja, hogy mennyi új anyagot egybegyűjtöttem, midőn maga mondja, hogy „művemnek értékes része az oklevéltár”, „ezt a részt rendkívül fontosnak kell tartanunk”¹ s „egyébként a legteljesebb elismeréssel kell megjegyeznünk, hogy ezek az oklevelek sok iskolát ismertetnek meg, legalább névleg, több olyan irányban is felkeltik az érdeklődést a tárgyalt korszakra nézve, a milyen irányba eddig nem fordult a tekintetünk”² — mondom, hogy most beszél ilyen módon. Én azt hiszem, hogy ezt a nyilatkozatát a tudomány nem írja alá.

5. Az oklevéltárban hibáztatja Imre Sándor azt, hogy a kiadatlan okleveleket, ha csak egy kis részök szól is oktatásügyről, egész terjedelmökben közlöm s hozzáteszi, hogy „nem szabad többnek a látszatát kelteni”.³

Igaz, hogy az eddig még ki nem adott okleveleket a maguk egészében adom, még ha bármily kevés is bennök az oktatásügyi anyag. De ezt tőlem, a történetírótól a tudomány így követeli; mert egy oklevélben nagyon sok becses adat lehet s ezeket a tudomány munkásai elé kell vinnünk. Így tesznek más historikusok is; s helyesen járnak el, sőt így kell cselekedniök. Imre Sándornak tehát az a megjegyzése, hogy „nem szabad többnek a látszatát kelteni”, művemre nézve valóban tárgyaltalan. Nem hallgatom el azt sem, hogyha ilyen sajátságos célom lett volna, közölhettem volna a kiadott oklevelek közül a teljesen oktatásügyi tárgyúakat egész terjedelmökben; művem használhatósága szempontjából helyesen tettem volna. S én az ilyen okleveleknek csak pár soros tartalmát adom. De meg az ilyen megjegyzés nagyon igazságtalan éppen ezen művel szemben, melynek anyaga olyan rendkívüli széleskörű kutatást követelt s a forrásokból néha — teszem a városi számadáskönyvekből — *csak egyes szók alakjában* volt kihalászható. Ha tudná Imre Sándor azt, hogy néha tíz kötet oklevéltárból mindössze csak három sornyi adat került elő, akkor bizonyára nem tenne ilyen méltánytalan szemrehányást.

6. Imre Sándor írja: . . . „ez az okmánytár 1592-ig terjed, de 1540 után csak 24 oklevelet ad: lehetséges-e ezt a tényt annak tulajdonítanunk, hogy a már kiadott egész anyagban s az átvizsgált 25 levéltárban összesen ennyi adat van a népoktatás történetére éppen abból a korszakból, melyben eddigi tudomásunk szerint a népoktatásért annyi történt? Vagy csak azt jelenti ezek közlése, hogy ezek a közlőnek éppen a kezéigébe estek?” (Erd. Múz. 304. I.)

Az 1540 utáni időre vonatkozó 24 oklevelet azért közlöm, mert részint az előbbi állapotok folytatását vagy igazolását tartalmazzák, részint meg egyenesen a XVI. század első felére utalnak. A historikus szakemberek tudják, hogy 1540 után bőségesen van okleveles anyagunk az oktatásügyre. S éppen ezért nem is sejtettem, hogy valaki a 24 darab 1540 utáni oklevél közléséből ilyen kérdést eszeljen ki.

7. Akadémiai bírálói eljárása után Imre Sándor úgy vélekedik, hogy neki ezt az álláspontot kell elfoglalnia: . . . „ebben az okmánytárban

¹ Erd. Múz. 304. I.

² U. o. 305. I.

³ U. o. 305. I.

együtt van mindaz, mit a magyar népoktatás történetére vonatkozóan levéltáraink megőriztek.“ (Erd. Múz. 306. l.)

Ez a felfogás nagyon meglepő, mert a lehetetlenség terén mozog. Qui multum dicit, nihil dicit. De hogy pillanatig se maradjon kétség a dologban, megemlítem, jóllehet Imre Sándor is tudja, hogy a művemben felsorolt levéltárakon kívül hazánkban még szép számmal vannak, főleg magán levéltárak, amelyek bizonyára még a népoktatásra is becses adatokat rejtegetnek. Szó sincs tehát róla, hogy az eddig felkutatott anyag kibővítésében ne reménykedhetnénk.

8. „Békefi művében megtaláltunk minden adatot háromszor: 1. a tartalomjegyzékben, a hol az oklevéltár minden darabjának magyar foglalata megvan (26 lapon), 2. az I. rész valamelyik fejezetében, 3. az illető oklevélben; természetesen mindenütt más okból. Némely adat sorsa még kedvezőbb: példának okáért magában az első részben háromszor (32, 35, 115 l.) van szó Temesvári Miklós váradí kanonok két öcscséről; két helyen (32, 115 l.) ismétli, hogy a kanonok 2 frtot fizetett érték az iskolamesternek, két helyen azt is (35, 115 l.), hogy Paizsgyártó Péternél laktak Kassán s 28 frtért kaptak ellátást egész évre. Mikor harmadszor (115) kerülnek elő a fiúk, megtudjuk róluk ezenkívül azt is, hogy az iskolázás ideje alatt megrühesedtek, ezért haza vitte őket a kanonok, a gazdájuk lefoglaltatta a fehérműjüket, a városi tanácshoz fordultak panaszszal“. (Erd. Múz. 307. l.)

Ezen sorok olvasására az a gondolat kel az ember lelkében, hogy művem az ismétlések tárháza lehet. De nézzük csak a dolgot közelebbről.

Minden adat előfordul három helyen. Ez igaz. De nem is lehet másként. Mert elő kell fordulnia minden egyes adatnak: 1. művem I. részében, vagyis a feldolgozott részben; 2. az oklevéltárban; 3. a tartalomban, tudniillik az oklevelek regesztájában.

De hogyan vagyunk azokkal a még kedvezőbb sorsú adatokkal, Temesvári Miklós kanonok két öcscsével?

Egyszer *Kassa* város iskolájának történetében említem meg őket, mint tanulókat. (115. l.) Innét nem maradhattak ki, hiszen itt jártak iskolába.

Másodszor a *Városi iskolázás* című összefoglaló fejezetben szólok (32. l.) róluk, midőn azt tárgyalom, hogy az iskolamesternek is volt jövedelme. Itt tehát nem voltak mellőzhetőek.

Harmadízben meg ugyenezen fejezetben ott soroltam föl őket, midőn (35. l.) azt bizonyítom, hogy a szülők a tanulókat egyes családokhoz adták szállásra és étellezésre. Tehát itt sem hagyhattam el őket.

Tehát ezen adatok mindegyike helyén van. S ennek tudatában bizony furcsán hangzik Imre Sándor megjegyzése a kedvezőbb sorsú adatokról.

9. Imre Sándor szerint „az iskolák létezése szempontjából érdemes lett volna ezen a 640 (1000—1540) éven belül korokat vennie fel, ha másként itt nem lehet, hát századonként, hogy tudjuk, melyik századból hány iskolát ismerünk s hol voltak azok.“ (Erd. Múz. 308. l.)

Ezen követelménynek nem nagy fáradsággal s nem is nagy fejtöréssel eleget tehettem volna. De bizony az eredmény nem lett volna több, mint az a pusztá tény, hogy ezen és ezen században ennyi iskoláról tudunk. Mert a véletlenül fennmaradt és eddig kikutatott kevés anyagból azt már nem szabad következtetni — amit Imre Sándor akar (Erd. Múz. 308. l.) — hogy ilyen meg ilyen módon terjedtek el ezek a falusi és városi iskolák;

s mindössze csak annak kijelentésére szorítkozhatunk, hogy fenmaradt hézagos adataink ezen helyen ekkor említenek legelőször iskolát. Hiszen hogy egyik-másik falusi iskolának emléke fenmaradt, csak pusztán véletlen.

10. Imre Sándor szerint „összefűzés nélkül következnek ott mindenféle történetek egymás után csak azért, mert egy-egy név tanítót vagy tanulókat ismert meg velünk.“ (Erd. Múz. 309. 1.)

Eljárásom az, hogy az egyes városok iskoláinál a történetet, ahol az egyáltalán lehetséges, három csoportba — iskolamesterek, tanulók és iskola — foglalom, Az iskolamesterekről és tanulókról a dolog természete szerint időrendi egymásutánban is szólok s ami hozzájuk csatolható, elmondom. Itt valami nagy összefűzésnek a szüksége nem is forog fenn; de sokszor nincs is mód rá; s amennyiben az összefűzés lehetséges, azt úgy is elvégeztem. Az iskolánál meg elmondom időrendben mindazt, amit forrásaink az iskola épületére nézve megőriztek.

11. Imre Sándor azt állítja, hogy „az iskola kisározása s ajtájának lakattal ellátása, vagy a vág-besztercei mészárosok szabályzata . . . az oktatás történetébe nem tartozik“ (Erd. Muz. 309. 1.)

Ezen szavakat nagy meglepetéssel olvastam. Nem hittem, hogy valaki az oktatás történetéből magát az iskola épületét és ennek sorsát kizárja. Én egészen ellenkezőleg gondolkodom és azt tartom, hogy az oktatás történetébe nemcsak a tanító, a tanuló, a tandrendszer, a tanítás és nevelés, hanem maga az iskola épülete is bele tartozik. S éppen ezért az iskola kisározását és lakattal ellátását ma is az oktatástörténet keretébe foglalom.

De a vág-besztercei mészárosok szabályzata — mondja valaki — már csakugyan nem tartozik az oktatás történetébe.

De vizsgáljuk csak kissé ezt a szabályzatot. Arról van benne egyebek között szó, hogy „a marha nyelvét meg alamizsnaként az iskolának adják a tanulók részére“. (Művem 169. 1.)

Ez az adat tehát a tanulókra vonatkozik s a maga nemében igazán unikum. Hogy ez miért nem tartozik az oktatástörténetbe, éppenséggel nem látom be.

12. Imre Sándor nézete szerint „nem lehet oktatásnak tekintenünk azokat a kioktatásokat, melyeket a zsinatok előírtak (13—20); ezeknek igazán semmi közük ahhoz, a mi az oktatás fogalma“. (Erd. Múz. 308. 1.)

Ha mereven a szóhoz ragaszkodunk és szem előtt tartjuk azt, hogy ezek a kioktatások nem az iskolában, hanem a templomban mentek végbe, akkor Imre Sándornak igaza van. De én a mesterséges korlátokat nem szeretem s éppen ezért úgy fogtam fel a dolgot, hogy az iskolai és templomi vallásoktatás egymást kiegészíti. S erre különösen ügyet kellett vetnem akkor, midőn olyan időről van szó, amelyben sokan csak a templomban részesültek vallási oktatásban. S ezt annál inkább megtehettem, mert a szóban forgó helyek valóságos hitelemzést tartalmaznak, amely pedig a nép oktatásának egyik mozzanata — ma is.

13. Imre Sándor írja: „Jóllehet kizárja a szerzetesek iskoláit, e (harmadik) fejezetet mégis ezekkel kezdi“. (Erd. Muz. 309. 1.)

Ez már igazán káán csomó keresés. Hiszen én a kolostori és székesegyházi iskolákat csak azért említettem meg (21. 1.), hogy kijelentsem azon nézetemet, amely szerint világiak ezen iskolákba is jártak.

14. Imre Sándor szerint „egy adatból állapítom meg, hogy a székhelyeknél a plébániai székhelyeken iskola is volt, jóllehet az oklevélből ez nem olyan világos“. (Erd. Muz. 309. 1.)

Igaz, hogy a székelyekre nézve a plébániai székhelyeken iskola létezését egy adatból állapítom meg; de ez egy általános érvényű rendelkezés, melyben az erdélyi püspök a plébánosok és iskolamesterek fizetését egymás mellett említi meg, mert a gyakorlati élet így követelte; vagyis a püspök szükségesnek tartotta a rendelkezést nemcsak a plébános, hanem az iskolamester fizetéséről is. Ezek tehát egymás mellett tényleg léteztek egy-egy helyen.

15. Imre Sándor merésznek tartja azt, hogy* 26 falusi iskola igazolása után így nyilatkozik: „Ezen jelenség elegendő azon tény megállapítására, hogy a XIV. és XV. században a falusi plébániai székhelyeken országsszerte volt iskola“. (Művem 24. l.)

Ezen állításomat igazolja az, amit művemben így irtam meg: „Az egyházi szervezettel kapcsolatos intézmények ugyanis lényegileg az egész országban azonosak voltak. Ha tehát több falusi plébániai székhelyen tényleg látunk iskolát, akkor tévedés nélkül kimondhatjuk, hogy a falusi plébániai székhelyek másutt sem voltak iskola nélkül. A fennmaradt adatok csekély száma éppen itt senkit se tántorítson meg hitében. Mert meg kell gondolni, hogy az ilyen falusi iskola emléke rendszerint csak úgy mellékesen odavetett dolgok révén jutott ránk; magáért az iskoláért, mint ilyenért nem jegyezték föl az emlékét. Nem csoda tehát, hogy a legtöbbnek nyoma veszett.“ (Művem 24. l.) S állításom támogatására még hozzáadhatom, hogy a Barcaságban és a medgyesi székben még ott is volt iskola és iskolamester, ahol plébánosról nem is tudunk.

16. Kifogásolja Imre Sándor, hogy a *scholaris* szót különböző jelentésében nem tüntettem fel világosan. (Erd. Múz. 310. l.)

Elismerem, hogy a *scholaris* szót itt-ott homály veszi körül; de ennek okát abban kell keresni, hogy forrásaink ezt a szót többféle értelemben használják s ezek megkülönböztetése néha lehetetlen, vagy legalább is találgatásra vezet.

17. „A tantárgyokról szólva (40) — írja Imre Sándor — sem azt nem tudjuk meg, melyik időre vonatkozik, sem hogy honnan veszi az adatot. A számolás tanítását abból következteti, hogy Bártfán, Kassán, Késmárkon táblát vettek az iskolába. Hátha csak irtak erre?“ (Erd. Múz. 310. l.)

Megjegyzem, hogy a városi iskolákról van szó. Ennélfogva ezek viszonyairól csak a XIII. század eleje óta lehet beszélni. A hol forrást nem idézek, ott a bizonyítékot a dolog természete szolgáltatta, s így a külön hivatkozás szüksége nem forog fenn. Így teszem az írás- és olvasásról ezt irtam: „Írni és olvasni a városi polgároknak kellett tudnia; hiszen ezt a mindennapi élet, a városi szervezet és a jogélet tőle léptenyomon követelte“. (Művem 40. l.)

Hogy a táblán csak irtak-, vagy csak számoltak-e, vagy mind a kettőt végezték-e rajta, olyan kérdés, hogy én legelső sorban a számolás mellé állok, mert a városi polgárnak erre volt legnagyobb szüksége; de nem mondom, hogy a táblát írásra nem használták.

18. Imre Sándor „lehetetlennek tartja, hogy e legfőbb tekintélyként megjelenő műben a zsidó iskolák ügye úgy intéztessék el, ahogyan Békefi teszi (50): felemlíti, hogy „A városokban zsidó iskolával is találkozunk“ s utána veti: „Ezen helyeken azonban — mint Kohn vitatja — nem egyszerű iskolákról, hanem zsinagógáról van szó.“ Már most volt-e hát zsidó iskola? (Erd. Múz. 310. l.)

Imre Sándor ezen kérdésére azt felelem, hogy igenis volt zsidó iskola. S ezt már művemben is kinyilvánítottam, midőn azt irtam: „A városokban zsidó iskolával is találkozunk.“ (50. l.) Sőt művemben (148. l.) még azt is megírtam, hogy „a pozsonyi zsidó iskoláról legelőször 1434-ben esik szó. Ez, az 1439-iki telekkönyv szerint, a Zsidó-utczában (a mai Hummel-utca) volt.“

Most már csak az a kérdés, hogy ez a zsidó iskola külön épületben, vagy pedig magában a zsinagógában volt-e? Erre döntő adatunk nincs. Hihető, hogy iskolai célra is maga a zsinagóga szolgált.

19. Imre Sándor „könyvemben semmiképpen nem látja a *magyarság* oktatásának történetét“ ... mert „az országnak magyarok lakta vidékéről alig van oktatási történeti adatunk.“ (Erd. Muz. 311. l.)

Igaz, hogy az országnak magyar lakosságú vidékéről kevés iskolát sikerült kiböngészniem, de azért néhányat nemcsak városban, hanem falun is kimutattam. S már ez is igazolja, hogy a magyar helyeken is volt iskola a plébániai székhelyeken, — miként ezt általánosan az egész országra szólólag állítottam.

Most látom be, hogy csakugyan kár volt művemben ki nem fejteni az okát annak, hogy a nagy magyar Alföldön s egyáltalán a magyarság lakta vidéken miért tűnik elő oly kevés iskola, míg az erdélyi szászok körében szép számmal találhatók. De mulasztásomat pótolom most, mert látom, hogy ezen jelenséget Imre Sándor sem magyarázza helyesen.

Köztudomású dolog, hogy a magyarság az ország sík területét, földrajzi értelemben az Alföldet lakta. A Duna—Tisza közén kívül a Duna jobb és a Tisza bal oldalán élt. A káptalanok és konventek jelentékeny része itt keletkezett. A török tulajdonképpen az országnak ezt a magyarság lakta részét hódította meg. Innét ekkor a káptalanok és konventek részint egészen kivésztek, részint meg a királyi Magyarország területére menekültek. Levéltáraik, főleg az országos levéltárak ekkor legnagyobb-részt elpusztultak. Így teljesen tönkrement a csanádi, kalocsai, váradi, székesfehérvári, váci és pécsi káptalan házi és országos s a veszprémi és egri káptalan országos levéltára; a budaiból, győriből és vasváriból csak foszlányok maradtak meg. Az oklevelekkel kapcsolatban természetesen elpusztultak mindenféle összeírások és följegyzések is. Igaz, hogy az oklevelekben iskola nagy elvétve fordul elő; átlag úgy ezerötyszáz—kétezer után lehet egyet remélni. De azért, ha ez a nagy csapás nem sujtotta volna a magyarság között élt káptalanok levéltárait, kétségkívül mégis csak akadnánk több iskolára a magyarok körében is. De még így is, levéltáraink tanulmányozásának folytatása azon reménnyel kecsegtet, hogy a magyarság iskoláinak száma gyarapodni fog. Várakozásunk közben s egyáltalán a középkori iskolák megítélésénél azonban soha sem szabad feledni, hogy ezeket a középkori falusi iskolákat bizony nem önmagukért, hanem más ügygel kapcsolatban, csak úgy melleleg jegyezték föl. Ha tehát egynek-egynek az emléke ránk maradt, valósággal véletlen szerencsének tekinthetjük. S hogy forrásainkban egy-egy iskola emlékét mily nagyon kell becsülnünk, hivatkozom egyebek között azon tényre, hogy a *pécsi egyetemről*, tehát egy főiskoláról, melynek országos szerepe és jelentősége volt, hazai följegyzéseink között mindössze csak egy-két adat beszél; hiszen a rávonatkozó adatok legtöbbször a római pápai levéltárból ismerjük. Ha ez lett a sorsa az első magyar egyetem műjtjának, intő példa, hogy egy-egy népiskolának emlékét miként mérlegeljük.

20. Imre Sándor szerint „a pályázó (Békefi) olyasmivel nyert babért, a mi a pályatételnek éppen nem lényege, bár a valóságban a munkának feltétele volt: adatgyűjtéssel és adatközléssel.“ (Erd. Múz. 303. l.)

En ezen állítással szembe állítom a két bíráló nyilatkozatát: *Karácsonyi* János szerint a „pályamű minden tekintetben a mai történet-tudomány színvonalán áll.“ Szerzője „oly művet alkotott, a mely nyeresége lesz irodalmunknak“.¹ *Fináczy* Ernő, a pályaműre vonatkozó észrevételeinek megtétele után a így ír: „Igy is értékes művet alkotott a szerző; olyant, mely e nemben nagyon szegény irodalmunknak gazdagodására szolgál“.²

21. Imre Sándor művemben „nem a nép, hanem csupán egy rész, t. i. a magasabb osztályok iskoláit látja.“ (Erd. Múz. 312. l.)

Ezen nézetet az én művem nem igazolja. Mert jelentékeny része a városi iskolák történetét tárgyalja s így a városi lakosság gyermekeinek oktatásügyéről beszél. A városi lakosságot, a polgárságot én nem sorolom a magasabb osztályba. De a plébániai iskolát sem látogatta csak a magasabb néposztály gyermeke. Hiszen jól tudjuk, hogy II. Endre király uralkodása vége felé (1233) a miséspapok legnagyobb része a szolgarendből került ki. Ezek egy része pedig kezdő fokú ismereteit kétségkívül a plébániai iskolában szerezte. A tulajdonképpeni magasabb osztályok oktatásügyével tehát csak az udvari és magán oktatás keretében foglalkozom. (176—197. l.)

22. Imre Sándor ezt a kérdést veti föl: „... ime, mit kell most mondanunk ezzel a 38 ives művel szemben, a mely már pusztá létezésével is azt akarja bizonyítani, hogy 1540 előtt, tehát a reformáció nélkül, általános volt a népoktatás? Azt kell mondanunk, hogy van ennek a műnek egy oklevele 1533-ból, CCXCIX., a mely a népoktatás mivoltára enged következtetnünk, de a melyet szerző a feldolgozásában nem említ; van Vass József idézett művében (57—58. l.) két adat, melyet Békefi szintén nem említ, tehát meg sem czáfol“ (Erd. Muz. 313. l.)

Aki ezen sorokat olvassa, kérem, vigyázza csak meg jól, hogy miről is van szó. Lássuk először azt a két adatot, melyek *Vass* József: *Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt* című művében előfordulnak, de a melyeket én meg sem említék, tehát meg sem czáfolok.

Az egyik adat ez: Az esztergomi első zsinat rendelkezése szerint, „ha valaki más rabszolgáját vagy olyan szolgáját, aki ura beleegyezése nélkül nem idegeníthető el, vagy bárkit a várnép kebeléből tudományra oktat, vagyis pappá tesz az ő urának hozzájárulása és tudta nélkül: azt váltsa meg és ezenfölül birságul 50 pensát fizet“.³

En tényleg ezen adatot művemben nem tárgyalom. Hiszen ezen adat a papi oktatásról szól. En pedig művem előszavában egész határozottan kijelöltem a keretet művem részére, midőn kijelentettem, hogy a pályatétel a *papi* nevelést teljesen kizárja. Miért is a szerzetesi és székesegyházi iskolák története feladatomban körén kívül esett“ (Művem XXXV. l.) Egész természetes tehát, hogy én a felhozott adatot művemben meg sem említsem.

¹ Akadémiai Értesítő 1905. évi. 564. l.

² U. o. 569. l.

³ *Endlicher*: *Reum Hung. Monumenta Arpad.* 357. l. art. 65. — Ugyancsak ilyen felfogással rendelkezik II. Endre király is 1222-ben. (*Endlicher*: *Reum Hung. Mon. Arp.* 418—419. l.)

A másik adat pedig, amelyet én meg sem említek, tehát meg sem czáfolok, az 1279-iki budai zsinatnak a következő határozata: „Előzetes megintés után ki kell az egyházból közösiteni mindazokat a szerzeteseket, a kik kolostorukat elhagyván, főnökeik engedélye nélkül látogatják az iskolát vagy itt mást merészelnék hallgatni, mint a grammatikát, teológiát, vagy logikát“.¹

Első pillanatra láthatja mindenki, hogy itt határozottan szerzetesek oktatásáról van szó. Az én művembe pedig a szerzetesek oktatása, a kolostori iskolák éppenséggel nem tartoznak. Feladatom követelte tehát, hogy az említett zsinati rendelkezésről ne szóljak.

De tovább megyek. Imre Sándor ezen adatról azt állítja, hogy „a szellemképzést erősen akadályozó vagy azt érezhetőleg megzsibbasztó határozat.“ (Erd. Muz. 314. l.)

Ez a felfogás helytelen. Hiszen a zsinat egyszerűen csak azt parancsolja meg, hogy a szerzetesek főnökeik engedélye nélkül ne menjenek valamely iskola látogatására és grammatikán, teológián vagy logikán kívül mást ne hallgassanak. Ez pedig csak annyit jelent, hogy a zsinat a kolostorokban a rendet akarja megvédeni s nem engedi meg, hogy valamely engedetlen szerzetes a maga kénye-kedve szerint, előljárójának engedelmé nélkül elhagyja a kolostort és így járjon valahol iskolába. Rendnek, engedelmességnek pedig minden szervezetben kell lennie. A zsinat tehát csak a kolostori fegyelem védelmére kelt, s korán sem az iskolát zárja el a szerzetesek elől. S az sem akadály a szellemképzésnek s nem is megzsibbasztó, hogy a zsinat a szerzetesek elül a grammatikán, teológián és logikán kívül eső tudományt elvágja. Hiszen a szerzetesek műveltségének ezek a tudományok voltak a keretei és a tartalma. A zsinat tehát nem a szerzetesek tudományos kiművelése ellen szólalt fel, hanem csak azt akarja, hogy a nekik való tudományosságot szerezzék meg. Ez pedig egészen rendjén van.

De most jön Imre Sándornak legsúlyosabb vádja, melyet ellenem emel, midőn ezt írja: . . . „van ennek a műnek (az én művemnek) egy oklevele 1533-ból, a CCXCIX., a mely a népoktatás mivoltára enged következtetnünk, de *a melyet szerző a feldolgozásban nem említi*“ (Erd. Muz. 313. l.)

Ezt az oklevelet Imre Sándor művem oklevéltári részéből szóról-szóra reám is idézi (Erd. Muz. 314. l.): „Gyula 1533. A Salvatorianus Ferenczesek gyulai közgyűlésükön megtiltják, hogy a harmadik rendhez tartozó nővérek írni tanuljanak, vagy valamely férfit vagy nőt az írásra megtanítsanak“ (Békefi 444. l.)

Imre Sándor tehát azt állítja, hogy ezen adatot művem oklevéltári részében közlöm, de a feldolgozásban meg sem említem. Persze én ezt azért tettem, mert — miként Imre Sándor szerint az előbbi két adat is — az a katolikusok oktatásügyére nem hoz dicsőséget.

Én hiszem, hogy Imre Sándor teljesen tudatában van azon vád súlyos voltának, amelyet egy előkelő tudományos folyóirat, az Erdélyi Múzeum lapjain, az egész ország színe előtt ellenem emel. Tudja bizonyára azt is, hogy egy egész irodalmi múlt van mögöttem, amelyhez tisztességes, becsületes munka fűződik. S ha mindamellett is megvádol engem nyilván-

¹ *Endlicher*: *Rer. Hung. Mon. Arp.* 598. l 66. pont.

nosan, hogy én az említett adatot, mint a katolikus oktatásügyre árnyékot vető tényt elhallgattam: akkor a tudományos világ színe előtt méltán elvárhatom én is tőle, hogy amit állít, igaz legyen, s hogy a szavát, mint férfiú, állja is.

Pedig ki kell jelentenem, hogy Imre Sándornak az az állítása, hogy én azt az 1533-iki oklevelet a feldolgozásban nem említtem meg, *nem felel meg a valóságnak*. Mert én művem első részében, vagyis a feldolgozásban szóról-szóra ezeket írom: „Az Üdvözítőről nevezett (Salvatorianus) Ferenczések Gyulán, 1533-ban tartott közgyűlésükön megtiltották, hogy a harmadik rendhez tartozó nővérek (sorores tertii ordinis) írni tanuljanak, vagy akár férfit, akár nőt az írásra megtanítsanak. A ki ellenkezőleg cselekszik, annak a férfi rendtársak nem viselik gondját.

Ezen intézkedést szoros kapcsolatban látom a reformációval, midőn a gyalázkodó iratok és a protestáns tartalmú könyvek kezdtek a hívek között terjedni. Hogy ezektől a híveket megóvják, a ferenczések közgyűlése ilyen lépésre határozta el magát.” (Művem 201. l.)

Imre tehát most kiderült, hogy Imre Sándor el sem olvasta a munkámat, s mégis ilyen súlyos vádat emel ellenem. De ha már nem olvasta el művemet, miért nem nézte meg legalább a részletes név- és tárgymutatót, amelyben két helyen is (487. l.: Ferenczések közgyűlési tilalma a nővérek tanítása iránt 201; és 505. l.: Salvatorianus (Üdvözítőről nevezett) ferenczések 201.) — meggyőződhetett volna arról, hogy az illető helyet igen is közlöm a feldolgozásban.

Hogy a bírálónak ezen eljárása méltó-e komoly emberekhez és a tudományhoz, ítélje meg az, aki ezen sorokat olvassa.

Én a magam részéről csak annyit jegyzek meg, hogy a tudomány minden bírálótól elvárja az igazságszeretetet és a jóindulatot. Én Imre Sándor bírálatában ezt a kettőt nem találtam meg; hanem azon meggyőződésre jutottam, hogy sorait felekezetiességgel elfogultság sugalmazta. Ez pedig nem szokott az igazság szószólója lenni.

Békefi Remig.

*

A válasz tehát csak 22 pontot emel ki bírálatomból. Nem felelek ezekre részletesen, mert az *E. M.* lapjait ismétlésekkel s meg nem értett helyek magyarázatával nem foglalhatom el. Bírálatom figyelmes olvasója észreveszi, hogy mi a lényege s mi a mellékes ott is, a válaszban is; azért egyszerűen azt kérem: a ki valamit kétségesnek lát, legyen szíves a bírálat egészével összefüggésben figyelni meg a válasz egyes pontjait. A ki többet akar, nézze meg a nagyszombati *Korrespondenzblatt* idei júliusi számát.

Három pontra mégis szükséges felelnem: egy ténybeli igazságot kell elismernem s két személyes vonatkozásra a magamét megmondanom.

I. Igazsága van Békefi Remignek: a CCXCIX. sz. oklevelet a válaszban megjelölt lapon csakugyan említi. Tévedtem tehát s ezt nyíltan elismerem. Magyaráznom könnyű: az egész művet elolvastván, nem támaszkodtam a névmutatóra, mely a tartalomjegyzékkel együtt a könyvnek valóban kiváló része, hanem bízam emlékezetemben; ez azonban cserben hagyott, a mit a könyv szerkezete miatt kénytelen vagyok önma-

gannak megbocsátani. Mivel Békefi Remig jóhiszeműségemben kételkedett: nem törődöm azzal, vajjon e szavaimnak hitelt ad-e vagy sem, csupán azt jegyzem meg, hogy tévedés bizony Békefi Remigen is meg-esik. Közvetlenül az én tévedésem bebizonyítása előtt idézi az E. M. 314. lapjáról a 2. számú bekezdést s ámbár ott mindjárt a szám mellé az idézőjelet jól feltettem, mégis kifejezetten nekem magyarázza meg, hogy a budai zsinat ott közölt határozata nem volt „a szellemképzést erősen akadályozó vagy érezhetően megzsibbasztó határozat”. Pedig ezt nem én állítottam, hanem Vass József kegyesrendi szerzetestől idéztem. Ezért azonban nem emlegetem sem a komolyságot, sem a sokat hánytorgatott tudományt, hanem csak megjegyzem, hogy ime, a csalhatatlansághoz nálam jóval közelebb álló férfiú is tévedett. Ez nem gátol abban, hogy bocsánatot kérjek tőle keserűségének azéri a részéért, melyet neki az én tévedésem okozott. Egyébként az illető mellékmondatomból (melyet csak Békefi szedtetett kiemelten!) kissé bajos olyan sokat következtetni, a mennyi e válaszban van, de Isten neki! legalább van a válasznak olyan pontja is, melynek leírása írójának jól esett.

II. A válasz 4. pontja Békefi akadémiai versenytársától, a visszavetett másik pályamű ismeretlen szerzőjétől idéz, egyik (rosszúl értett) tételemmel párhuzamban. Felteszem Békefi Remigről, hogy nem is sejtette, mennyire meggyanúsított e pontban azzal, hogy a másik pályázó én vagyok, tehát bosszúból bírálta őt. Hát *nem én vagyok az a másik*. Nem én leszek az oka annak sem, ha válasza alapján valaki azt találja sejtteni, hogy a pályakérdést ő maga tűzte ki magának, vagy a kítűzésben része volt.

III. 22 pontban foglalkozik Békefi Remig a bírálatommal s remélem, látott, bár hallgatva mellőzött benne sokkal többet is és nem áthatja leírni, hogy én a munkáját el sem olvastam. Immár nem szokatlan módja a czáfolásnak, de annál szokatlanabb feltennie az olvasóról annak elhívését, hogy egész bírálatomat s az itt is támadott 22 pontot csak úgy „kieszéltem”. Az nagyon megdöbbenett, hogy ezt az ítéletét egyetlen egy adatra alapítja annyi, ellenkezőt tanúsító adat mellett. Sőt annyira megy ezen az alapon, hogy egész bírálatomat „felekezetieskedő elfogultságból” származtatja. Hallottam már ennek egészen az ellenkezőjét is magamról, tehát nyugodt vagyok elfogulatlanságom felől. Meg kell azonban mondanom, hogy ezeket az állításokat: műve el nem olvasását meg emezt, rágalomnak nevezném, ha Békefi Remig meggyőződésének nem mondaná. Így azt felelem csupán: ha ez a meggyőződés őt megnyugtatja, legyen neki az ő hite szerint! De kérdelem: ilyen alapos Békefi Remignek abban „az egész irodalmi múlt”-ban egyéb történetírói meggyőződése is?

Mögöttem alig van eddig múlt, az igaz. Ha volna sem emlegetném. Azt azonban jogom van elvárni, hogy igazságszeretetemben ne kétekedjek valaki csak azért, mert nem vagyunk egy valláson. Jóakaratra pedig a bírálatban csak annyira van szükség, hogy ne legyen rosszakarat. Bennem ennél több is van; Békefi Remig művére írt bírálatom a bizonyága.

Imre Sándor.